

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Вавженчук Сергій Ярославович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Україна, м. Київ
e-mail: aadvokat@gmail.com
ORCID 0000-0002-6968-6720

doi: 10.21564/2414–990x.147.185005
УДК 347.454.3 (477)

СУТНІСТЬ ТА СПОСОБИ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОГОВОРІВ

Розглянуто деякі аспекти правового регулювання та з'ясовано окремі теоретико-практичні питання класифікації договорів. Окреслено підходи до встановлення критеріїв класифікації договорів та проблеми застосування способів класифікації договорів.

Ключові слова: договір; класифікація договорів; договірне право; способи класифікації договорів; критерії класифікації договорів.

Вавженчук С. Я., доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры трудового права и права социального обеспечения, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина, г. Киев.

e-mail : aadvokat@gmail.com ; ORCID 0000-0002-6968-6720

Сущность и способы классификации договоров

Рассматривается ряд аспектов правового регулирования и определения отдельных теоретико-практических вопросов классификации договоров. Определяются подходы к установлению критериев классификации договоров, а также проблемы применения способов классификации договоров.

Ключевые слова: договор; классификация договоров; договорное право; способы классификации договоров; критерии классификации договоров.

Вступ. У соціально-економічному обороті будь-які особи повинні мати правові можливості врегульовувати суспільні відносини таким чином, щоб забезпечити власний законний інтерес і при цьому не порушити права та законні інтереси інших осіб. Як наслідок, без відповідних юридичних конструкцій, до

яких саме й належить договір, без правової доктрини класифікації договору, що в цілому забезпечують ефективне функціонування приватних правовідносин, система регулювання договірних правовідносин у приватному праві не має суспільної цінності.

За таких умов на перший план поряд із нормативно-правовим регулюванням договірних відносин виходить забезпечення потенційних учасників договірних правовідносин необхідною правовою доктриною класифікації договорів. Адже будь-яка правова доктрина направлена проти зловживання правом [1, с. 116–117].

Неможливо не зазначити й того, що генеза права, розвиток суспільства та форм взаємодії між людьми зумовили аутопоезис окремих договірних моделей у різних галузях права (цивільне право, трудове право, міжнародне право), які мають як спільні, так й відмінні ознаки. В історико-правовому аспекті значення та розуміння класифікації договору були доволі динамічними, адже постійно змінювалися. Такі зміни були спричинені як акцентами законодавця в певну епоху, так і розвитком нових договірних конструкцій.

Отже, ідейно викристалізовується теза про те, що за допомогою класифікації договорів можливо впорядкувати суспільні відносини широкого спектру, визначити місце окремого договору в системі договорів. При цьому означені суспільні відносини, що окреслені договором, не втрачають свого фактичного змісту, а лише впорядковуються через призму класифікації. Більше того, необхідність перегляду підходів до класифікації договорів неможливо заперечувати, адже за допомогою вдалої класифікації договорів можна не лише впорядкувати суспільні відносини на диспозитивних началах, але й усунути як явні, так і латентні прогалини правового регулювання означених відносин. Тобто використання класифікації договорів, крім іншого, дозволяє заповнити правовий вакуум, що створився через прогалини у законодавстві або внаслідок виникнення ультрасучасних суспільних відносин, які не встиг врегулювати неповороткий законодавець.

Класифікації цивільно-правових договорів як одному з напрямів вивчення приватного права завжди приділялась достатня увага в науковій літературі. Утім, наука приватного права продовжує знаходитися в «пошуку образу» довершеної класифікації договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікації договорів, як одному із складних напрямів дослідження приватного права, присвячено праці М. В. Гордона (M. V. Gordon), М. Д. Єгорова (M. D. Egorov), О. С. Іоффе (O. S. Ioffe), О. О. Красавчікова (O. A. Krasavchikov), Р. А. Лідовець (R. A. Lidovets), В. В. Луця (V. V. Luts) та інших учених. Однак проблема щодо визначення підходів та критеріїв класифікації залишається невичерпаною з точки зору наукових розвідок і навіть дискусійною.

Мета статті – з урахуванням доктринальних здобутків виокремити сутність, критерії та способи класифікації договорів.

Виклад основного матеріалу. Положення ЦК України та напрацювання цивілістичної доктрини дають підстави говорити про наявність низки договорів, що мають як спільні, так й відмінні ознаки. Застосування класифікації дає можливість упорядкувати договори за певним критерієм, що полегшує не лише практичне їх застосування, але й допомагає визначити їх правову природу, місце у системі договірних зобов'язань.

Структура Цивільного кодексу України окреслена простою однорядною класифікацією договорів і побудована таким чином, що не містить систематизації цивільно-правових договорів, а лише вказує на окремі види договорів. Як приклади застосування такої класифікації Цивільний кодекс України містить ст. 626, де дається поняття односторонніх та двосторонніх, відплатних та безвідплатних договорів, ст. 636, яка виокремлює договори на користь третьої особи, а також ст. 633 – публічний договір та ст. 634 – договір приєднання. Дві останні статті виокремлюють договори з так званим обмеженням волі.

У юридичній літературі прийнято поділяти договори за двома основними способами [2, с. 383; 3, с. 322–327; 4, с. 41–51]. *Перший спосіб* полягає у дихотомічному поділі. Такий спосіб класифікації договорів здійснюється за біполярним принципом із застосуванням відповідного критерію. М. І. Брагінський (M. I. Braginskij) указував, що найбільш значимою для класифікації цивільно-правових договорів є саме дихотомія і що такий поділ опирається на одну із трьох підстав: 1) наявність зустрічного задоволення; 2) момент виникнення договору; 3) розподіл обов'язків між сторонами [2, с. 384]. В. В. Луць (V. V. Luts), здійснюючи систематизацію договорів, застосовує вказані підстави, однак іменує їх ознаками [5, с. 55]. Критерій зустрічного задоволення покладено в основу поділу договорів на оплатні (прикладом, купівля-продаж) та безоплатні (прикладом, дарування). На критерії розподілу обов'язків між сторонами ґрунтується поділ договорів на односторонні (прикладом, доручення, дарування) та взаємні (прикладом, підряд, поставка). Момент виникнення договору є критерієм для класифікації договорів на реальні (прикладом, позика) та консенсуальні (прикладом, комісія).

Окремо варто вказати, що при класифікації договорів використовуються видові особливості правочинів, адже договір є видом правочину, а тому йому притаманні ознаки останнього. Прикладом в юридичній літературі наряду із абстрактними – каузальними, строковими – безстроковими правочинами виділяють абстрактні – каузальні, строкові – безстрокові договори тощо. З цього приводу Р. Б. Шишка (R. B. Shyshka) зазначав, що намагання договорам надати абстрактності чи каузальності позбавлене практичного сенсу. На його думку, всі договори є каузальними і мають свою причину, адже інакше вони не мають сенсу і не вказують на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків за таким договором. Дослідник підкреслює, що типізація договорів проводиться за їх метою, що фактично свідчить про принципову помилковість вказаних спроб. Це не має практичного значення і є схоластичним (важко навести приклад укладення договору без мети) [6, с. 84]. Натомість В. А. Белов (V. A. Belov), Є. О. Крашенін-

ніков (Е. А. Krashennikov), А. В. Вошатко (А. V. Voshatko) виділяють абстрактні договори і, як приклад, аналізують договір про уступку права вимоги [7, с. 136; 8, с. 7; 9, с. 32–36]. Так, В. А. Белов (V. A. Belov) з цього приводу зазначає, що такий договір, в якому умови про уступку та підстави передання об'єднуються в одному документі, не втрачає свого абстрактного характеру [9, с. 35]. Абстрактний договір не може бути визнаний недійсним у разі коли правочин, що знаходиться в його основі є недійсним (оспорюваний). Указане забезпечує стабільність майнового обороту, адже абстрактний договір, за рахунок застосування законодавцем юридичної фікції, «відірваний» від своєї підстави виникнення і таким чином є ніби «захищеним» від необхідності аналізу всього комплексу правовідносин, що виник між попередніми та новим кредитором.

Утім, за дихотомічним поділом можливо виділити також інші пари договорів, що ґрунтуються на інших критеріях. Так, зміст правовідносин є критерієм для поділу договорів на майнові та організаційні (до них відносять засновницькі (установчі) договори), спосіб укладення договорів є критерієм для поділу договорів на детермінуючі (куди відносяться договори приєднання) та вільновизначені (прикладом, факторинг) тощо. Слід визнати, що утворені пари договорів можуть виступати одночасно й договірними типами.

Заради справедливості зауважимо, що дихотомічний спосіб класифікації договорів недосконалий, адже не охоплює усі договори. Деякі договори або мають ознаки обох договорів, поділених за дихотомічним способом класифікації, або взагалі залишаються за межами дихотомічного поділу договору. Наприклад, договори із нотаріальним посвідченням з огляду на ч. 4 ст. 639 ЦК України законодавець залишив поза дихотомічним способом класифікації договорів на консенсуальні – реальні тощо.

Другий спосіб класифікації полягає у тому, що створюються групи договорів на підставі індивідуальних ознак та умов. У разі застосування зазначеного способу поділу вибудовується досить широка система договорів без структурних зв'язків між ними. Такий спосіб поділу має свій прояв у наукових підходах М. В. Гордона (M. V. Gordon) [10, с. 5–6], М. Д. Єгорова (M. D. Egorov) [11, с. 481–488], О. С. Іоффе (O. S. Ioffe) [12, с. 81–86], Р. А. Майданика (R. A. Maidanyk) [3, с. 321].

Для побудови класифікації договорів використовуються як юридичні, так й економічні критерії. Такий підхід дає можливість упорядкувати низку договорів та охопити договори, що потрапили в прогалину класифікації у разі застосування дихотомічного поділу. Виходячи із цих засад, О. С. Іоффе (O. S. Ioffe) виокремив наступні види договірних зобов'язань щодо: 1) відплатної реалізації майна; 2) передачі майна у відплатне користування; 3) безвідплатної передачі майна у власність або користування; 4) здійсненню робіт; 5) наданню послуг; 6) перевезення; 7) кредиту та розрахунків; 8) страхування; 9) сумісної діяльності [12, с. 6–10]. Хоча в подальшому у вступних положеннях він вказані види називає вже групами зобов'язань [12, с. 243]. До наведених груп включені окремі низки договорів.

Використання у класифікації договорів на підставі різного роду критеріїв призводить до труднощів, адже одні й ті ж договори можуть підпадати під різні групи договорів. Приміром, акредитив одночасно може входити до двох груп договорів, а саме: договорів про надання послуг та договорів щодо кредиту і розрахунків.

Окреслену проблему в юридичній літературі намагалися вирішити за рахунок застосування єдиного класифікаційного критерію та багатоступеневої класифікації договорів на групи, види, підвиди. Тобто кожен групу, вид, підвид договору наділяють власним єдиним юридичним критерієм класифікації. Незалежно від обраного критерію на тому чи іншому шаблі класифікації системоутворюючим чинником, як правило, визнають кінцевий правовий результат договору. Науковці, вказуючи на кінцевий правовий результат договору, використовують власну термінологію. Так, М. В. Гордон (M. V. Gordon), М. І. Брагінський (M. I. Braginskij) використовують термін «наслідок для якого укладено договір» [13, с. 65–87; 2, с. 399–403]. В. В. Луць (V. V. Luts) уточнює і вказує на основний правовий результат (мету) договору [5, с. 55–63]. О. О. Красавчиков (O. A. Krasavchikov) визначає спрямованість цивільно-правових зобов'язань [14, с. 42–43]. Ю. В. Романець (Ju. V. Romanec) виділяє спрямованість зобов'язання у розумінні кінцевого економічного та юридичного результату [15, с. 92].

Беручи за основу критерій кінцевого правового результату, слухним є виділення в доктрині наступних груп договорів у цивільному праві: 1) договори про передачу майна; 2) договори про виконання робіт; 3) договори про надання послуг; 4) договори, направлені на створення різних утворень [2, с. 399; 3, с. 344]. Кожна група договорів включає окремі види договорів, останні можуть містити підвиди договорів.

Договори про передачу майна можуть включати договори про передачу майна у власність, господарське відання, оперативне управління та договори про передачу майна в користування. В юридичній літературі до розглядуваної групи включають договори з оплатної та безоплатної передачі майна, які в свою чергу включають договори з оплатної передачі майна у власність, господарське відання, оперативне управління та договори з оплатної передачі майна в користування, а також, відповідно, договори з безоплатної передачі майна у власність, господарське відання, оперативне управління та договори з безоплатної передачі майна у користування [2, с. 399–402; 3, с. 344].

Договори про виконання робіт включають договори: побутовий підряд, будівельний підряд, підряд на проектні та пошукові роботи, виконання науково-дослідних робіт, дослідно-конструкторських робіт, технологічних робіт.

Договори про надання послуг включають наступні договори: зберігання, доручення, комісія, управління майном, перевезення, експедиції, фінансові послуги. У свою чергу договори перевезення включають договори: перевезення вантажу, пасажирів та багажу, пошти, буксирування. Договори з надання фінансових послуг включають такі договори: страхування, позика, кредит,

банківський вклад, факторинг, розрахункові договори (банківський рахунок, акредитив).

Договори, направлені на створення різних утворень, включають договір простого товариства та засновницький договір.

Висновки. Отже, слід констатувати, що мета роботи досягнута, адже з урахуванням доктринальних здобутків окреслено сутність, критерії та способи класифікації договорів. До того ж, по-перше, утворені пари договорів у процесі дихотомічної класифікації можуть виступати одночасно й договірними типами. По-друге, дихотомічний спосіб класифікації договорів недосконалий, адже не охоплює усі договори. Деякі договори або мають ознаки обох договорів, поділених за дихотомічним способом класифікації, або взагалі залишаються за межами дихотомічного поділу договору. По-третє, можна визнати, що в окремих способах класифікації договорів застосовуються різні критерії класифікації (юридичні, економічні, соціальні тощо). По-четверте, виходячи із застосування юридичних та економічних критеріїв класифікації, одні й ті ж договори можуть підпадати під різні групи договорів, що унеможлиблює формування безспірної класифікації договорів. Варто підтримати доктринальний підхід, за яким групу, вид, підвид договору слід наділити власним єдиним юридичним критерієм класифікації. Незалежно від обраного критерію, на тому чи іншому щаблі класифікації системоутворюючим чинником, як правило, доцільно визнавати кінцевий правовий результат договору.

Список літератури

1. Bankman J. The economic substance doctrine. *Southern California law review*. 2000. Vol. 74. № 1. P. 5–30.
2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 3-е, стереотипное. Москва : Статут, 2001. 848 с.
3. Боднар Т. В., Дзера О. В., Кузнецова Н. С. та ін. Договірне право. Загальна частина : навч. посіб. / за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
4. Корецкий А. Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре / отв. ред. П. П. Баранов. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 211 с.
5. Луць В. В. Контракты у підприємницькій діяльності : навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
6. Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / за ред. В. В. Луця. Київ : НДІ приватного права і підприємництва, 2009. 299 с.
7. Белов В. А. Сингулярное правоприменение в обязательстве. Москва : ЮрИнфоР, 2000. 288 с.
8. Крашенинников Е. А. Основные вопросы уступки требования. *Очерки по торговому праву* : сборник научных трудов / под ред. Е. А. Крашенинникова. Вып. 6. Ярославль, 1999. С. 3–29.
9. Вошатко А. В. Договор уступки и каузальная сделка. *Очерки по торговому праву* : сборник научных трудов / под ред. Е. А. Крашенинникова. Вып. 9. Ярославль, 2002. С. 21–36.
10. Гордон М. В. Радянське цивільне право. Ч. 2. Харків, 1960. С. 5–6.
11. Гражданское право. Часть 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Санкт-Петербург : Тенс, 1996. 550 с.
12. Иоффе О. С. Избранные труды : в 4 т. Т. III Обязательственное право. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 837 с.

13. Гордон М. В. Система договоров в советском гражданском праве. *Ученые записи Харьковского юридического института*. Харьков : Издательство Харьковского государственного университета им. А.М. Горького, 1954. Вып. 5. С. 65–87.
14. Красавчиков О. А. Система отдельных видов обязательств. *Советская юстиция*. 1960. № 5.
15. Романец Ю. В. Система договоров в гражданском праве России. Москва : Юристъ, 2001. 496 с.

References

1. Bankman, J. (2000). The economic substance doctrine. *Southern California law review*, Vol. 74, 1, 5–30.
2. Braginskij, M.I., Vitrijanskij, V.V. (2001). Dogovornoe pravo. Kniga pervaja: Obshhie položhenija. Moscow: Statut [in Russian].
3. Bodnar, T.V., Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S. et. al. (2008). Dohovirne pravo. Zahalna chastyna. O. V. Dzera (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Koreckij, A.D. (2001). Teoretiko-pravovye osnovy uchenija o dogovore. P. P. Baranov (Ed.). Sankt-Peterburg: Juridicheskij centr Press [in Russian].
5. Luts, V.V. (2008). Kontrakty u pidpriemnytskii diialnosti. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
6. Rozrobka mekhanizmu pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn u pidpriemnytskii diialnosti. V. V. Luts (Ed.). (2009). Kyiv: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva [in Ukrainian].
7. Belov, V.A. (2000). Singuljarnoe pravopriemstvo v objazatel'stve. Moscow: JurInfoR [in Russian].
8. Krashennnikov, E.A. (1999). Osnovnye voprosy ustupki trebovanija. *Očerki po trgovomu pravu*. E. A. Krashennnikov (Ed.). *Issue 6*, 3–29 [in Russian].
9. Voshatko, A.V. (2002). Dogovor ustupki i kauzal'naja sdelka. *Očerki po trgovomu pravu*. E. A. Krashennnikov (Ed.). *Issue 9*, 21–36 [in Russian].
10. Gordon, M.V. (1960). Radjans'ke civil'ne pravo. Part 2. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Grazhdanskoe pravo. Part 1. A. P. Sergeev, Ju. K. Tolstoy (Eds.). (1996). Sankt-Peterburg: Teis [in Russian].
12. Ioffe, O.S. (2004). Izbrannye trudy. (Vol. 1–4; Vol. 3). Objazatel'stvennoe pravo. Sankt-Juridicheskij centr Press [in Russian].
13. Gordon, M.V. (1954). Sistema dogovorov v sovetskom grazhdanskom prave. *Uchenye zapisi Har'kovskogo Juridicheskogo Instituta*. Kharkov: Izdatel'stvo Har'kovskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.M. Gor'kogo. *Issue 5*, 65–87 [in Russian].
14. Krasavchikov, O.A. (1960). Sistema otdel'nyh vidov objazatel'stv. *Sovetskaja justicija – Soviet justice*, Vol. 5 [in Russian].
15. Romanec, Ju.V. (2001). Sistema dogovorov v grazhdanskom prave Rossii. Moscow: Jurist [in Russian].

Vavzhenchuk S. Ya., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of Labour Law and Social Security Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, Kyiv.
e-mail : aadvokat@gmail.com ; ORCID 0000-0002-6968-6720

The essence and methods of classification of contracts

In the article on the basis of analysis of Ukrainian legislation and doctrinal sources are considered issues of classification of civil law contracts. The article analyzes a number of aspects of legal regulation and determination of certain theoretical and practical issues of classification of civil law contracts, designation of approaches to determination of contract classification criteria and explores the problems of application of certain methods of contract classification.

There can be no doubt that economic life objectively involves the need of society in some methods and ways of organizing and determining relationships between individuals. The most important and universal legal construction which satisfies that need is a contract: contract is prerequisite for functioning of private relationships.

Aforementioned causes necessity in legal researches in the sphere of classification of civil law contracts. Such scientific studies can serve as a fundament for development of legislation and provide the great support in filling the gaps in existing law. Special attention is paid to the legal classification of contracts determined by Civil code of Ukraine. In article is emphasized that doctrine is not unified in questions related to the grounds for the classification of contracts and thus different approaches to such classification are analyzed.

Two major methods of classification of contracts are distinguished. The dichotomy of division constitutes the essence of the first method of classification. The drawback is, however, that this way of categorization does not cover all existing types of contracts. According to the second method, contracts are divided into different groups, but there exist no uniform criterion for the classification.

This article therefore contains accurate exploration of logical consistency of criteria used for classification of contracts and practical importance of different ways to categorize civil law contracts.

Keywords: contract; classification of contracts; contract law; methods of classification of contracts; criteria for classification of contracts.

Рекомендоване цитування: Вавженчук С. Я. Сутність та способи класифікації договорів. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 58–65. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.185005>.

Suggested Citation: Vavzhenchuk, S.Ya. (2019). Sutnist ta sposoby klasyfikatsii dohovoriv [The essence and methods of classification of contracts]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 147*, 58–65. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.185005> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 31.10.2019 р.